

ПРОВЕДЕННЯ «ЧИСТОК» СЕРЕД ПОЛЬСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРЩИНИ У 1930-Х РР.

Анотація. У статті проаналізовано політику радянської влади щодо польського та німецького населення Житомирщини у 1930-х роках, очищення місцевої влади від “непотрібних елементів”. Розкрито причини масового переселення поляків і німців із прикордонних районів у віддалені регіони СРСР, «чистки» серед різних верств населення: учителів, голів сільрад та колгоспів, керівників національних районів.

Ключові слова: поляки, німці, класово-ворожі елементи, депортація, прикордонний район.

Починаючи з 1933 р., докорінно змінюється національна політика більшовиків. відбувається еволюція міжнародної та внутрішньої політики СРСР. На неї вплинуло встановлення нацистського режиму в Німеччині, польсько-німецький договір про ненапад 1934 р., погіршення відносин СРСР з цими країнами. Розгорнута у Радянському Союзі антинімецька та антипольська пропагандистські кампанії впливали на становище населення цих національностей і в Україні.

Мета нашого дослідження – проаналізувати політику радянської влади щодо польського та німецького населення Житомирщини у 1930-х роках.

Партійно-державне керівництво намагалось очищати апарат місцевої влади від “непотрібних елементів”, висувати лояльних до сталінського режиму людей, які б сприяли придушенню будь-яких антирадянських виступів національних меншин. Тому Політбюро ЦК КП(б) У 9 грудня 1934 р. зобов'язало обкоми партії „направити в німецькі та польські райони керівних працівників обкомів для роз'яснення населенню, що радянська влада не потерпить найменших спроб антирадянської діяльності чи агітації і не зупиниться перед тим, щоб відмовити в праві проживання в СРСР, або вишле всіх осіб, які нелояльно ставляться до Радянської влади, у віддалені місця СРСР” [1, с. 153].

Політика переселень і депортацій у райони Сибіру, Казахстану, Середньої Азії набуває планового характеру з 1934 року. Ці акції здійснювались таємно. У засобах радянської масової інформації про це не було жодного слова.

Роз'яснювати національним меншинам причину їхнього нового місця проживання передбачала таємна постанова політбюро ЦК КП(б) У від 23 січня 1935 р. «Про переселення з прикордонної смуги 8 300 господарств у зв'язку з оборонними міркуваннями і про переселення в прикордонні райони 4000 кращих колгоспників Київської і Чернігівської областей».

На перших порах переселяли лише тих, хто не виправдав довіри радянського керівництва, не підтримував колгоспного ладу. Але згодом до списків переселенців заносилося практично все польське та німецьке населення, оскільки воно потрапляло до розряду неблагонадійних. Так, у вересні 1935 р. із Мархлевського району в Харківську область було виселено 350 сімей (1668 осіб) за заздалегідь складених НКВС списках (контрреволюційний куркульський елемент – 72 родини, зв'язок з Польщею і підозра у шпionaжі – 51, костельний актив – 51, польський контрреволюційний націоналістичний елемент – 48, колишні петлюрівці і соколовці – 44, особи, які проводили антирадянську агітацію – 24; колишні контрабандисти – 18; колишні дворяни – 15; особи, які займалися шкідництвом у колгоспах – 11 тощо). Фактично виселенням було охоплено 22 сільради [2, арк. 26].

Наступна хвиля перевернула життя 2050 сімей «польсько-німецьких контрреволюційних націоналістичних елементів». Так, з Червоноармійського району планувалося переселити 337 родин поляків та 663 німецькі родини, Новоград-Волинського – 247 – польських та 303 – німецькі, з Баранівського району – 415 – польських та 85 – німецьких [3, арк. 1].

Станом на 12/V 1936 р. з Новоград-Волинської округи (Новоград-Волинський, Городницький, Ярунський, Баранівський райони) переселенню підлягало 2450 сімей, з них – 1823 польські та 627 – німецьких [4, арк. 25].

Для реалізації переселенської кампанії було створено районну комісію – «трійку» (голова РВК, секретар райкому партії, начальник районного відділу НКВС), залучено партійних та комсомольських активістів, працівників правоохоронних органів. Уповноважені брехливо заявляли, згідно отриманих вказівок, населенню, що все робиться для добра переселенців і району, який мусить «позбутися тих, хто не проявив себе». Ще однією причиною переселення була необхідність запровадження заходів для укріплення прикордонної смуги.

За підрахунками Г. Стронського, лише з Мархлевського польського району в 1935 – 1937 рр. до східних районів України та за її межі було переселено близько 10 тисяч польського населення [5, с. 34,38].

Аналізуючи архівні справи, зустрічаємо результати «роз'яснювальної роботи» уповноважених: добровільне погодження населення на виїзд із Мархлевського району. Варто зазначити, що дехто з «добровольців» погоджувався на переселення, оскільки не хотів розлучатися зі своїми родичами. Наприклад, Жолтецький Б. із села Дзикунька Мархлевського району подав до комісії заяву такого змісту: «Прошу комісію по переселенню дописати мою родину до мого тестя Левадовського тому, що я маю бажання добровільно їхати на переселення, знаючи те, що держава переселяє людей, щоб вони не погіршували добробут людський, а переселяє, щоб укріплювати прикордонну полосу» [6, арк. 49]. Такого ж змісту заяву подала його дружина. Але, звісно, більшість жителів Мархлевського району була налякана і розуміла справжні причини кампанії, і те, що це не останнє переселення. Так, вчитель Червоноармійсько-німецької школи Мільхерт Е. говорив, що «німців усіх до одного з району вишлють. А брати Багінські (Кароліно-Дерманська сільрада – *Авт.*) закликали тих, хто підлягав переселенню, утікати з села [3, арк. 13-14]. У вересні 1935 р. у с. Нововому Заводі одна із переселенок агітувала інших жінок організувати

«демонстративну волинку з протестом проти переселення і тоді ніхто переселяти не буде». Варто зазначити, що ця жінка намагалася організувати волинку в селі ще під час першого переселення [6, арк. 49].

Серед архівних матеріалів є багато справ, у яких зафіксована трагічна доля українців, поляків, німців, євреїв, які були притягнуті тогочасною системою до відповідальності. У результаті каральних заходів було скалічено життя переважній частині населення, ліквідовано прошарок справжніх господарів, нанесено непоправної шкоди сільському господарству.

Під тиском Москви в УСРР партійні органи прийняли ряд рішень, на підставі яких здійснювалася спочатку “чистка”, а потім ліквідація навчальних закладів, в яких викладання велося мовами національних меншин, як осередків “буржуазно-націоналістичного впливу”. Робота вчителів була під постійним контролем партійних організацій та органів державної безпеки, вони першими піддавалися політичній фільтрації, перевірці на лояльність до режиму.

У постанові оргбюро ЦК КП(б)У від 19 квітня 1934 року “Про виконання постанов листопадового пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У та політбюро ЦК КП(б)У від 13 грудня 1933 р. “Про кадри шкіл нацменшостей”” відзначалося, що обласні партійні комітети, особливо Київський та Вінницький, не зрозуміли того, яке місце в контрреволюційній роботі ворога в Україні “займає ставка на виховання в польських та німецьких школах молодого покоління в антирадянському русі, а звідси і організоване розставлення ворогом своїх кадрів – вчителями, завідуючими школами, студентами педінститутів та педтехнікумів, викладачами педагогічних учбових закладів”. У зв'язку з цим було запропоновано провести в областях “всебічну перевірку всіх польських та німецьких шкіл”. Утвореним згідно з вищезазначеною постановою спеціальним комісіям, до складу яких входили представники обласних партійних комітетів та комсомольських організацій, Наркомату освіти та органів державної безпеки (ДПУ), було запропоновано до 1 червня 1933 року (приблизно за два місяці) “переглянути район за районом, школу за школою” та очистити їх у разі потре-

би від “антирадянських елементів”, вживаючи “конкретних заходів” (звільнити з роботи, арештувати) [7, с. 124].

Масові чистки педагогічних кадрів як українських, так і національних, особливо польських та німецьких, не оминули й Житомирщину. Звільняли вчителів «за неможливість перебування у прикордонному районі», за співчуття переселенцям тощо [3, арк. 27].

Серед виключених з партії виявився і директор Ново-Заводського технікуму Хоміч А. за «примиренське ставлення до націоналістичних елементів скарбековців та зв'язок з ними, за допущення великої засміченості технікуму ворожими націоналістичними елементами» [6, арк. 62].

Через “очищення” проходили радянські установи, фабрики та заводи. Такі заходи сприяли виключенню з партії тисяч комуністів, більшість з яких разом з безпартійними громадянами різних національностей було репресовано.

У серпні 1935 р. під час повторної перевірки партдокументів було виявлено велику «засміченість» парторганізації заводу імені Сталіна «класово-чужим» елементом, викрито контрреволюційну фашистську групу і nereагування на це з боку парторганізації заводу [8, арк. 259]. У серпні 1938 р. із Баранівського заводу імені Леніна було звільнено 35 осіб, «як класово-ворожий елемент», на інших, за словами директора заводу Усенка, матеріали були в розробці [3, арк. 37-38].

Шукали “шкідників” і серед керівного складу національних сільрад та районів. У першу чергу це стосувалося голів та секретарів сільських рад. З особливою ретельністю різні перевірки проводились у так званій прикордонній смузі та районах компактного проживання національних меншин. До цього списку потрапив колишній секретар Пулинського району, колишній секретар РПК Остер та голова ПВК Пауль. Їх звинуватили у «зв'язках з контрреволюційною шпигунською організацією», яка «методом своєї діяльності обрала проникнення в ряди ВКП (б)» і розміщувала своїх учасників на керівних партійних і радянських постах [7, с. 76].

Переймалась офіційна влада гуманітарною допомогою, яку називали «гітлерівською», бо надходила вона з Німеччини. Так, у колишньому Пулинському районі таку допомогу отримало 3 892 двори, хоча німецьких дворів було там лише 2 996 [10, арк. 70].

Отже, до списків «ворогів народу», «шпигунів» потрапляли представники різних професій – від учителя до керівників районів та області. Як видно з архівних матеріалів це не тільки не оздоровлювали політичну обстановку, а дедалі більше посилювало вороже ставлення німецького та польського населення до радянської влади. Фактично ще до початку масових репресивних операцій було створено основи для розгортання масового терору.

Джерела і література

1. Гуцало Л. В. Національно-територіальне районування в УСРР (20-30-ті роки XX ст.): Монографія / Л. В. Гуцало. – Житомир: Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2009. – 228 с.
2. ДАЖО, ф.п.-87, оп.1, спр.3.
3. ДАЖО, ф.п.-87, оп.1, спр.111.
4. ДАЖО, ф.п.-87, оп.1, спр.40.
5. Стронський Г. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20 -30-ті роки / Г. Стронський. – Тернопіль: Обл. друкарня. – 1992. – 63 с.
6. ДАЖО, Ф.п.-42, оп.1, спр. 138.
7. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX століття): монографія / Б. В. Чирко. – К.: Асоціація «Україно», 1995 – 215 с.
8. ДАЖО, ф.п.-87, оп.1, спр. 7.
9. До історії німецького Пулинського району на Волині (кінець 1920-х рр. – 1935 р.) // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2008. – № 11 (129). – С. 73-77.
10. ЦДАГОУ, ф. 1, оп.1, спр.473.